

Landschapshistorie Visdonk

Blz 2. Visdonk in het Holocene

Blz 6. Historische kaartenreeks 1785 tot 2023

Blz 19. Thema kaarten

Visdonk in het Holoceen

Veeenvorming in het Visdonkse landschap

Het Nederlandse landschap is sinds het einde van de laatste ijstijd, 11.700 jaar geleden, voortdurend veranderd. Paleo-geografische kaarten maken inzichtelijk hoe het Nederlandse landschap er gedurende deze duizenden jaren heeft uitgezien.

De ondergrond van de huidige bodem is gevormd in het Pleistoceen. Een zeer lang tijdperk van 2.000.000 jaar geleden tot ca. 10.000 jaar geleden. We kunnen het landschap in die periode voorstellen als een waddengebied waarin enkele grote rivieren uitmondde. Afzettingen van kleinere en grote kleilagen in een zandige omgeving. Hoogte verschillen zijn mede een voorwaarde voor vorming van onze rivieren en beekdalen.

Voor het ontstaan van de bodem van Noord Brabant is vooral het tijdvak na het einde van Het Weichselien¹ circa 9.000 jaar VC (dus 11.000 jaar geleden) en de periode daarna van belang. In de laatste 1000 jaar van het Weichselien is een periode van felle koude. Op veel plaatsen in de onbegroeide beddingen van de grote rivieren waait zand op. Zo vormen zich rivierduinen, of 'donken'. In laagten sletten beken uit. We moeten bedenken dat de kustlijn tot aan het Noorden van Roosendaal liep.

Zeespiegelrijzing had ook een gelijkmatige stijging van het grondwaterpeil tot gevolg, waardoor veenvorming kon plaatsvinden op de kale zandbodem van de kust streken en de riviervalleien. Er lagen natte afgesloten moerassen achter strandwallen, waardoor zich in grote delen van Nederland veen kon ontwikkelen.²

Sinds de mens op het landschap begon in te grijpen en er een geleidelijke ontbossing plaats vond, trad een langzame afspoeling van de hogere gronden op. De beken en riviertjes voerden dit materiaal stroomafwaarts, om het in de dalen opnieuw af te zetten. Boven op het nog aanwezige veenpakket werd daardoor zand en leem afgezet. De afzettingen hebben samen veelal een dikte van 50 tot 100 cm; in oude stroombeddingen kunnen ze echter 3 a 4 m dik zijn.

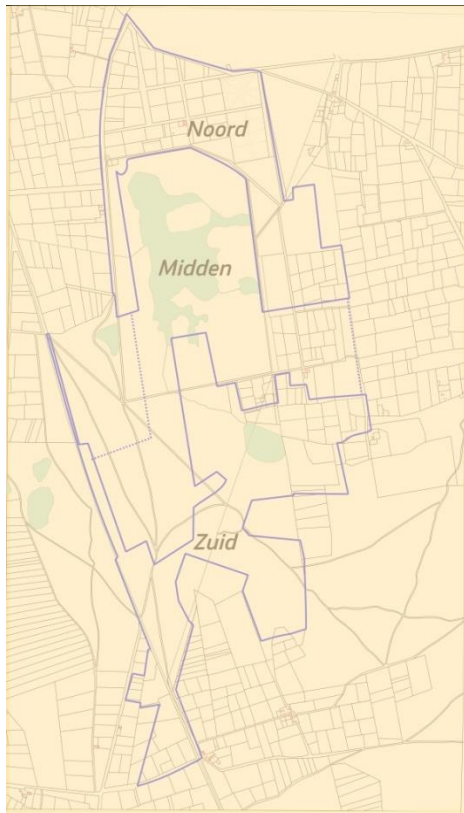
Rond 650, koloniseerden Frankische stammen het zuiden de zandgronden van Midden en Oost Brabant. De zandgronden in het westen, ten zuiden van Roosendaal en Bergen op Zoom, bleven voorlopig vrijwel onontgonnen omdat het overgrote deel ervan door de aanwezigheid van uitgestrekte veenmoerassen onbewoonbaar was. Riviertjes als de Dommel, de Aa, de Mark en de Weerij, die verder naar het oosten aantrekkelijke vestigingsplaatsen boden, ontbraken in dit gedeelte van de Brabantse zandgronden, met uitzondering van de Molenbeek waar dan ook de oude vestiging Nispen ligt, die aansluit op een klein complex oude nederzettingen op wat thans Belgisch grondgebied is." (Hendriks, 1979)

In de periode vanaf 2000-1000 jaar geleden neemt de invloed van de mens sterk toe en de invloed van geologische processen af. Vanaf de Middeleeuwen is in het zuid westen veen ontgonnen en de bodem in cultuur gebracht. Sommige delen zijn aan hun lot over gelaten en ontwikkelden zich weer tot heide of woeste gronden. Dit heeft tot relatief grote activiteit in het West Brabantse landschap geleid, waarvan we nu het verloop van turfvaarten terug vinden. Leenders geeft in zijn boek "Verdwenen Venen" aan waar het veen is afgegraven en die leidde tot laagtes waar deze voorheen niet waren, zoals in de Zoek. De huidige structuur en verschijningsvorm van het landschap ontstaat in die periode. Tot begin 19e eeuw blijft het landschap verder vrijwel ongemoeid. Daarin komt pas verandering als in de loop van de 19e eeuw de landelijke netwerken van verharde wegen, een wijdvertakt kanalsysteem en de spoorwegen worden aangelegd. Ook de bevolking en de verstedelijking begint dan sterk toe te nemen. Het Nederlandse natuurlandschap is inmiddels veranderd in een cultuurlandschap.

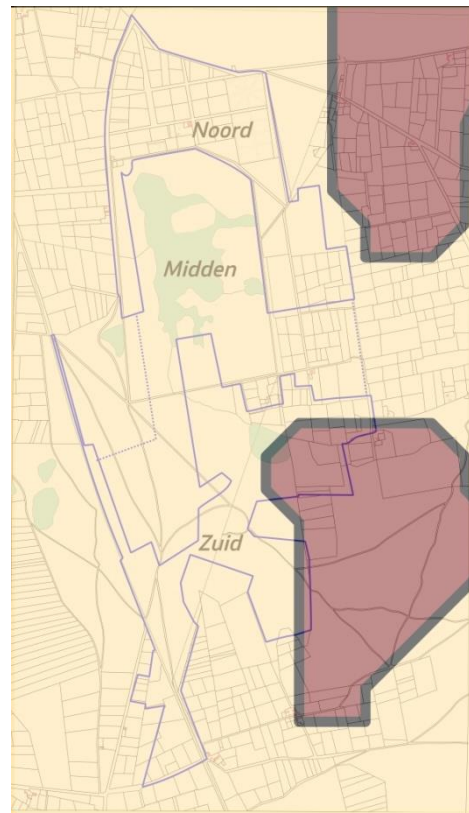
¹ Het Weichselien is de laatste ijstijd en dankt zijn naam aan de rivier de Weichsel in Polen en duurde ca 116.000-10.500 vc.

² Een aantal doorbraken van de strandwal had tot gevolg dat over het veen klei werd afgezet. Het veen werd door de vloed- en ebstromen afgebroken en de vorming van krekens zorgden voor ontwatering waardoor het veen inklinkt en nieuwe afzettingen een kans kregen. Geologen noemen deze afzettingen "Duinkerken" met een volgnummer "I", "II" of "III". Deze overstromingen begonnen ongeveer 4500 VC. Vanaf ongeveer 3.000 jaar v. Chr. tot ca. 400 jaar n. Chr. werd de veengroei weinig gestoord. Tot en met de 10e eeuw heeft de zee kans gezien nieuwe klei afzettingen aan te brengen. Vanaf deze periode zijn steeds meer zeeweringen aangelegd. Deze afzettingen hebben uiteraard geen directe invloed gehad op de bodemvorming van hogere delen.

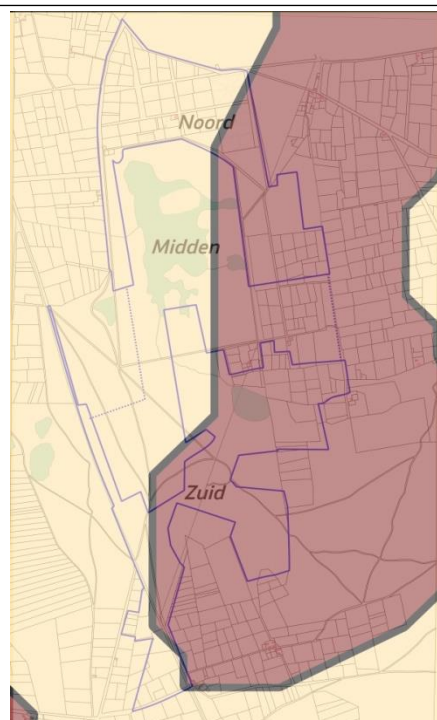
De geschiedenis van veenvorming in het Visdonkse landschap is hierna met een reeks kaarten afgebeeld. De perceelverdeling van 1832 en de grenzen van het landgoed dienen als referentie.³

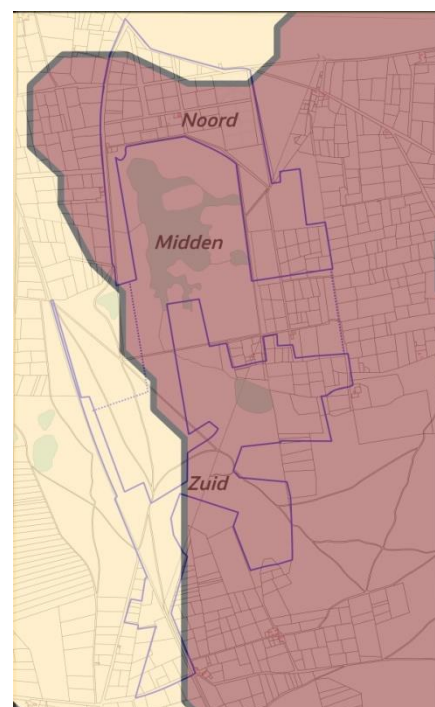
Einde laatste ijstijd een toendralandschap van 9000-ca 1400 vc.

Situatie eerste veenontwikkeling ca 3000 vc

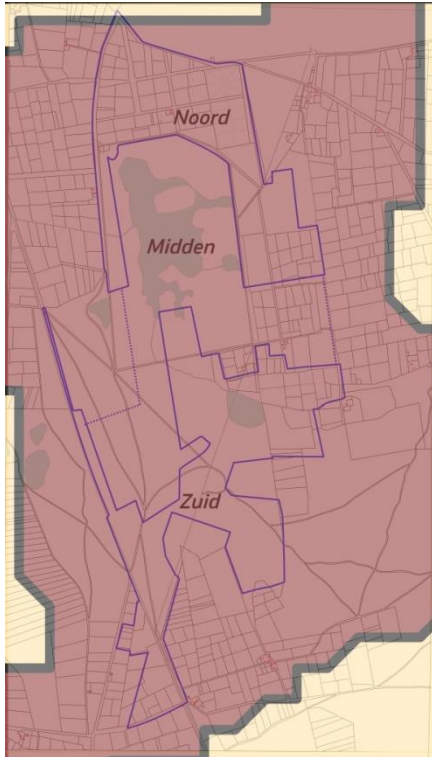

Situatie veenontwikkeling ca 1500 vc.

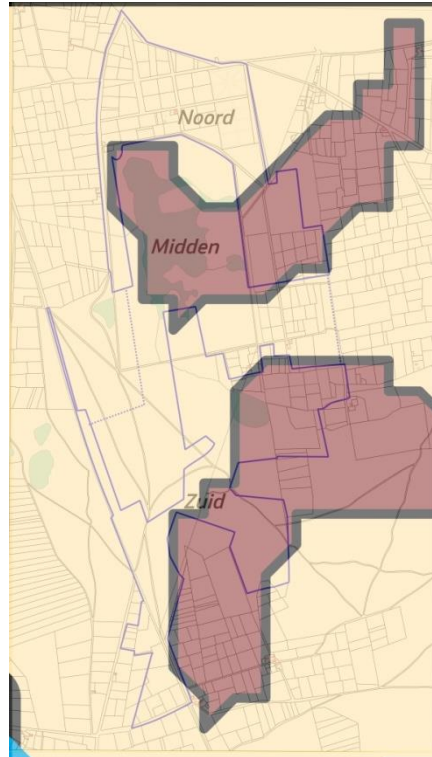

Situatie veenontwikkeling ca 500 vc. tot ca 800 nc

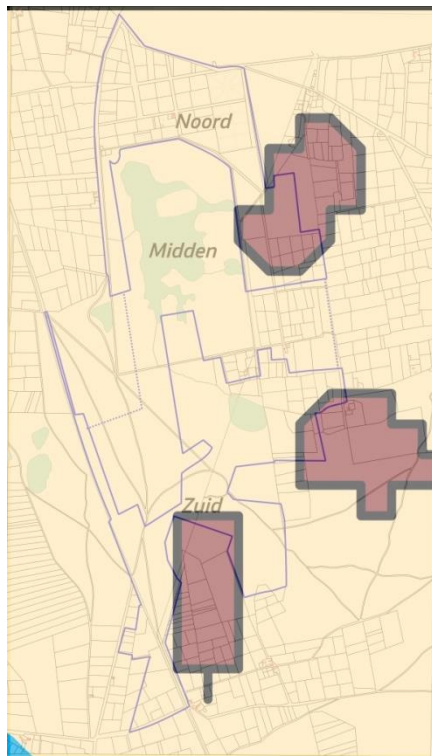
³ Vos, P., M. van der Meulen, H. Weerts en J. Bazelmans 2018: Atlas van Nederland in het Holoceen. Landschap en bewoning vanaf de laatste ijstijd tot nu, Amsterdam (Prometheus). Versie 2021
www.cultureelerfgoed.nl/onderwerpen/bronnen-en-kaarten/overzicht/paleografische-kaarten

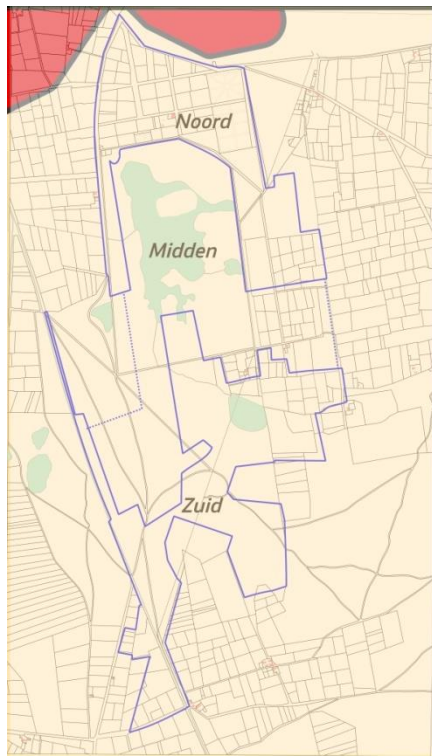
Situatie veenontwikkeling ca 1250 nc

Situatie veenontwikkeling ca 1500 nc

Situatie veenontwikkeling ca 1850

Ca 2000 alle veen is verdwenen. De bebouwde kom van Roosendaal lijkt het veen over te nemen.

Toendra landschap zoals we dat misschien na het stijgen van de zeespiegel en vóór de veenvorming ooit in onze omgeving hebben gehad.

Foto: Thomas van der Es, 8-juli 2016. (Geen toestemming tot publicatie gevraagd)

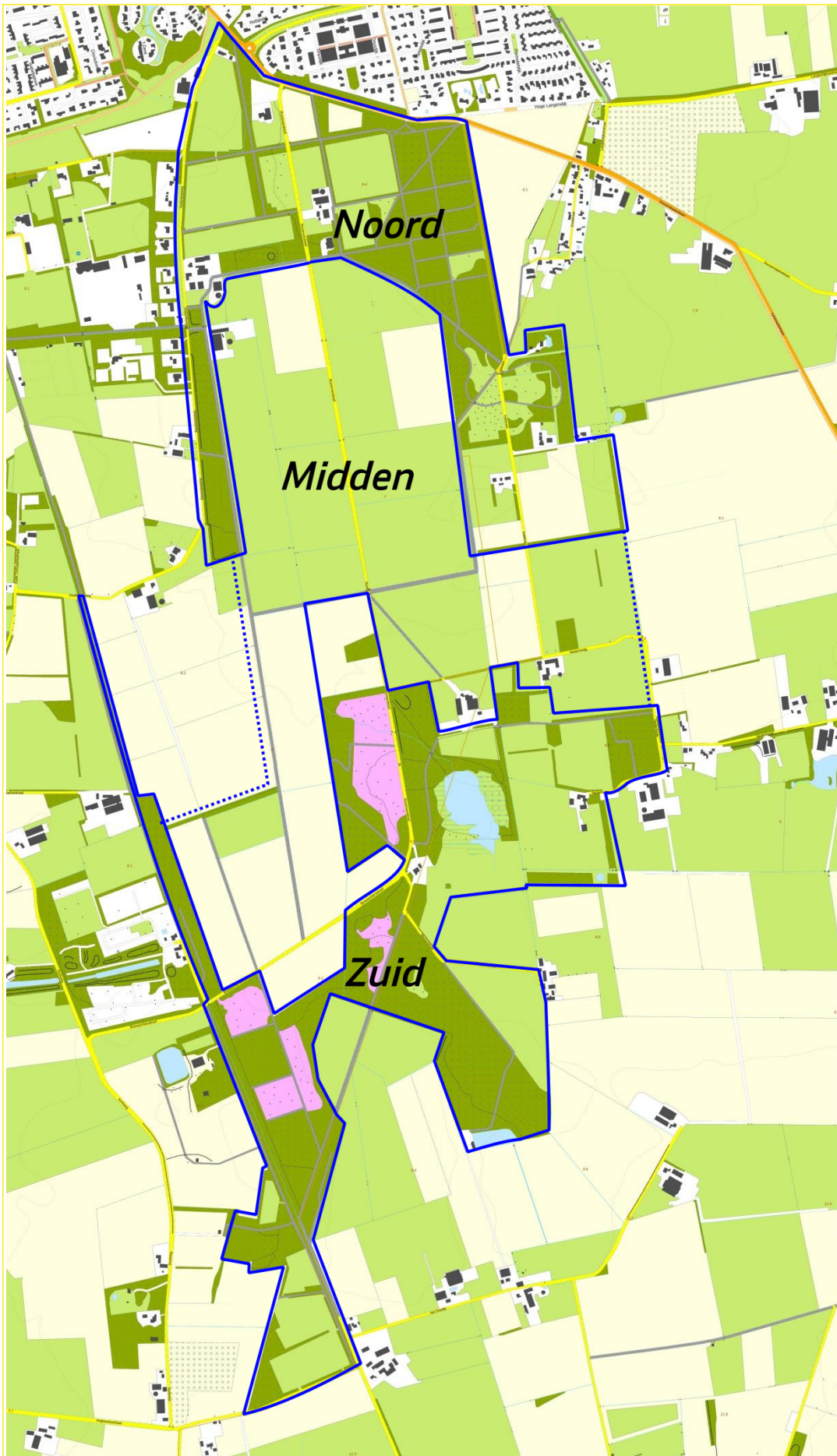
<https://thomasvanderes.wordpress.com/2016/07/08/polar-bear-special-3/toendra/>

Historische reeks van het landgoed Visdonk vanaf 1785 tot 2023

Het landschap met zijn diverse biotopen is de basis voor de aanwezige flora en fauna en drager van de biodiversiteit.

Goed beheer van het landschap is wellicht nog belangrijker dan soortbescherming. Modern beheer wordt ondersteund door subsidieregelingen, een teken dat we een vitaal landschap in Nederland belangrijk vinden. Deze positieve ontwikkeling schuilt wel het gevaar dat op den duur een genormaliseerd en eenvormige kleurenstaal van het landschap ontstaat. Voor een goed landschapsbeheer wordt terug gegrepen op referenties van oude landschappen en wetenschappelijk onderzoek, maar kent ook zijn grenzen. In het verleden ontstond het landschap vanuit de regionale of zelfs persoonlijke behoefte om te overleven op een veel kleinere schaal dan tegenwoordig. Om deze oude ontwikkelingen te begrijpen is historisch onderzoek nodig. irecte koppeling van flora en fauna aan landschapselementen geeft nog meer inzicht dan alleen karteren. Een in kaart gebracht landschap kan ook naast de gedefinieerde kenmerken van landschapselementen van BIJ12.nl worden gelegd, hetgeen een bijdrage kan leveren aan beheer. Als KNNV is onze kennis voornamelijk hobbymatig van karakter en is het misschien wat aanmatigend dat we een serieuze bijdrage kunnen leveren aan professioneel beheer, maar dit weerhoudt ons er niet van met deze materie te pionieren. We mogen niet vergeten dat huidige inzichten op het wel en wee van de natuur voor een groot deel is gebaseerd op waarnemingen van vele vrijwilligers.

Dit document bevat een aantal historische kaarten (bron: <https://www.topotijdreis.nl/>) en is een bijdrage om te komen tot een beter begrip van het landschap van Visdonk. Ik ben ervan overtuigd dat we hiermee anders naar het gebied gaan kijken. (Alle de opgenomen kaarten zijn op verzoek los beschikbaar voor eigen onderzoek. Ze zijn gemaakt met behulp van Inkscape versie 1.3.2).

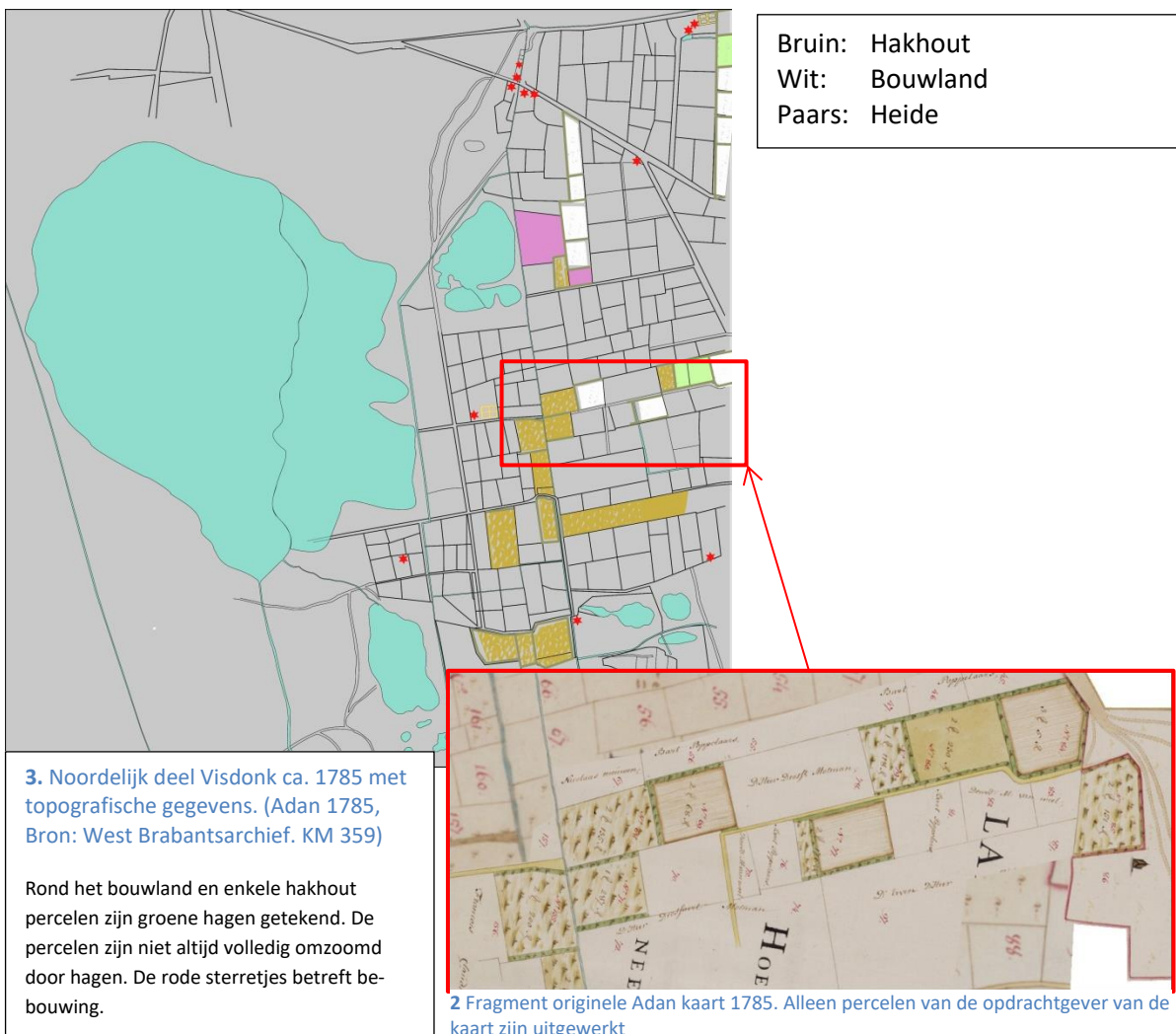
1 Landgoed Visdonk 2023 met grenzen van KNNV werkgroep biodiversiteit. (Bron PDOK ;TOP 10NL dec 2023)

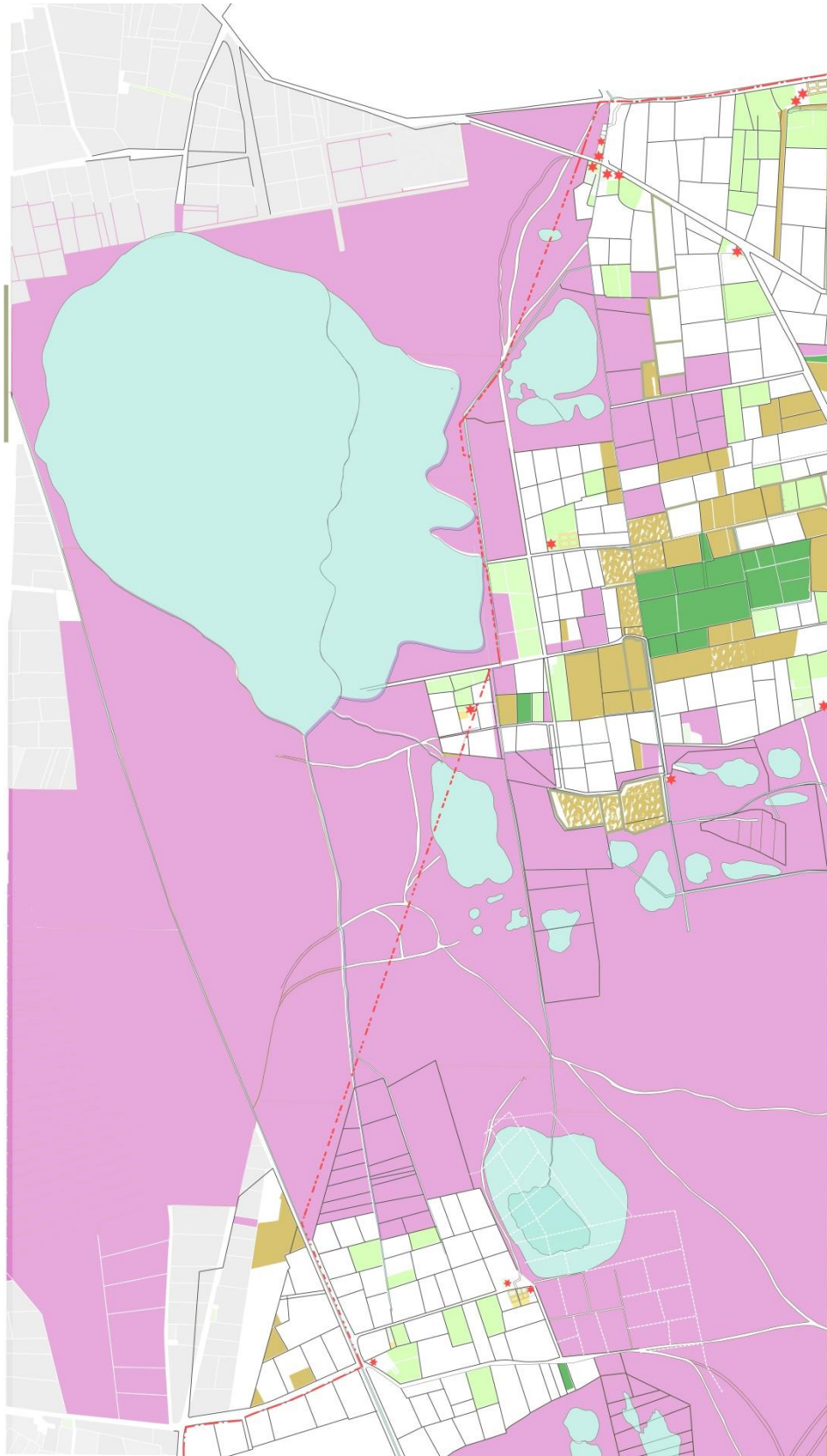
1784-1787

De oudst bruikbare topografische informatie vinden we op de kaarten van Adan. (Bron: <https://www.bhic.nl/>. 577 Landmetersfamilie Adan, kaarten, 1740 – 1875).

We beschikken daardoor over gegevens die tussen 1784 en 1787 zijn gekarteerd. Kaarten zijn destijds gemaakt in opdracht van de grondeigenaren en daardoor niet gebied dekkend uitgewerkt, zoals bij het huidige kadaster. We zijn genoodzaakt een plakwerkje te maken van diverse kaarten om tot een geheel te komen. Verder hebben de kaarten een verschillend detailniveau. Voor Visdonk is daardoor zeer beperkt topografische informatie beschikbaar, maar hetgeen aanwezig is kunnen we over de kadastrale kaart van 1832 heen leggen. Hierdoor zien we dat in de periode 1785 -1832 weinig in het landschap is veranderd. Wel valt op dat het gebied in die periode voor een deel is ontwaterd. Het Snolleven is in 1832 een stuk kleiner dan in 1785. We zien in 1832 ook een verbinding met de Turfvaart. Reeds eerder is het Rozenven met de Kramploop verbonden.

De grens tussen Rucphen en Roosendaal is tevens de grens tussen het Markizaat van Bergen op Zoom en de Baronie van Breda geweest. Deze grens heeft een heel eigen en lange geschiedenis. Ik kan me niet aan de indruk onttrekken dat de zijde van de Baronie (Roosendaal) niet zo ver is uitgewerkt als het deel van Het Markiezaat. Enkele topografische kenmerken kunnen we vergeleken met kadastergegevens van 1832 en komen daarmee goed overeen. Daarom is het grondgebruik van de overige percelen volledig overgenomen op de kaart van 1785. Uitzondering hierop zijn de percelen ten noorden en westen van het Snolleven. Deze zijn op de Adan kaart van 1785 waarschijnlijk niet uitgewerkt en daarom zijn de percelen van 1832 hier in grijs weergegeven. De witte perceelgrenzen ten zuiden van het Holleven (Deze naam kennen we niet meer) zijn schetsmatig aangegeven op de kaart van 1785. Percelen die uitgegeven zijn op heide worden niet altijd ontgonnen en staan op topografische kaart gewoon als heide aangegeven. Ze zijn dan in gebruik voor plaggen of het weiden van vee.

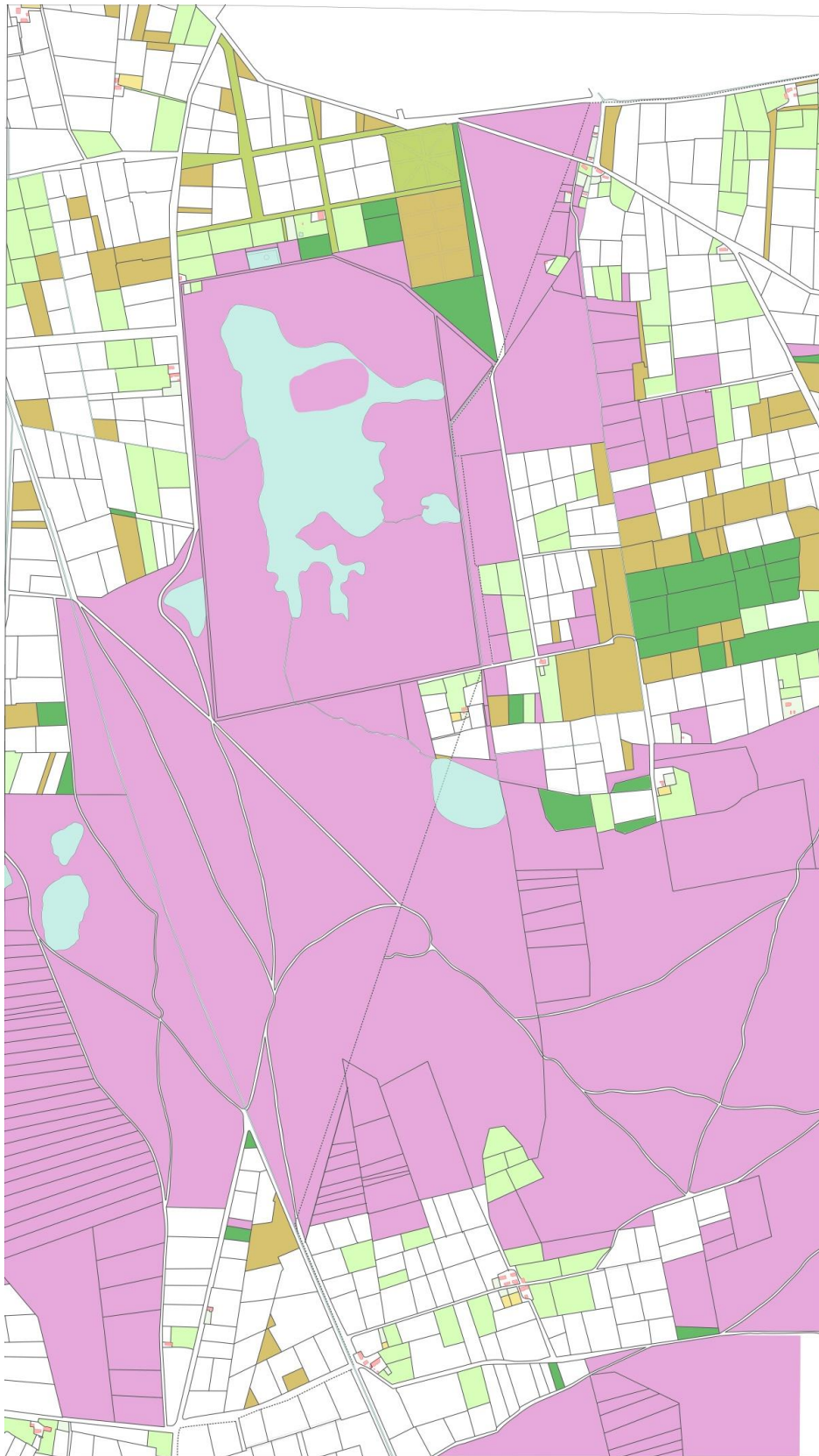
4. Grondgebruik ca 1785 (Reconstructie Adan kaart 1785 gecombineerd met Kadaster gegevens 1832)

1850-1869

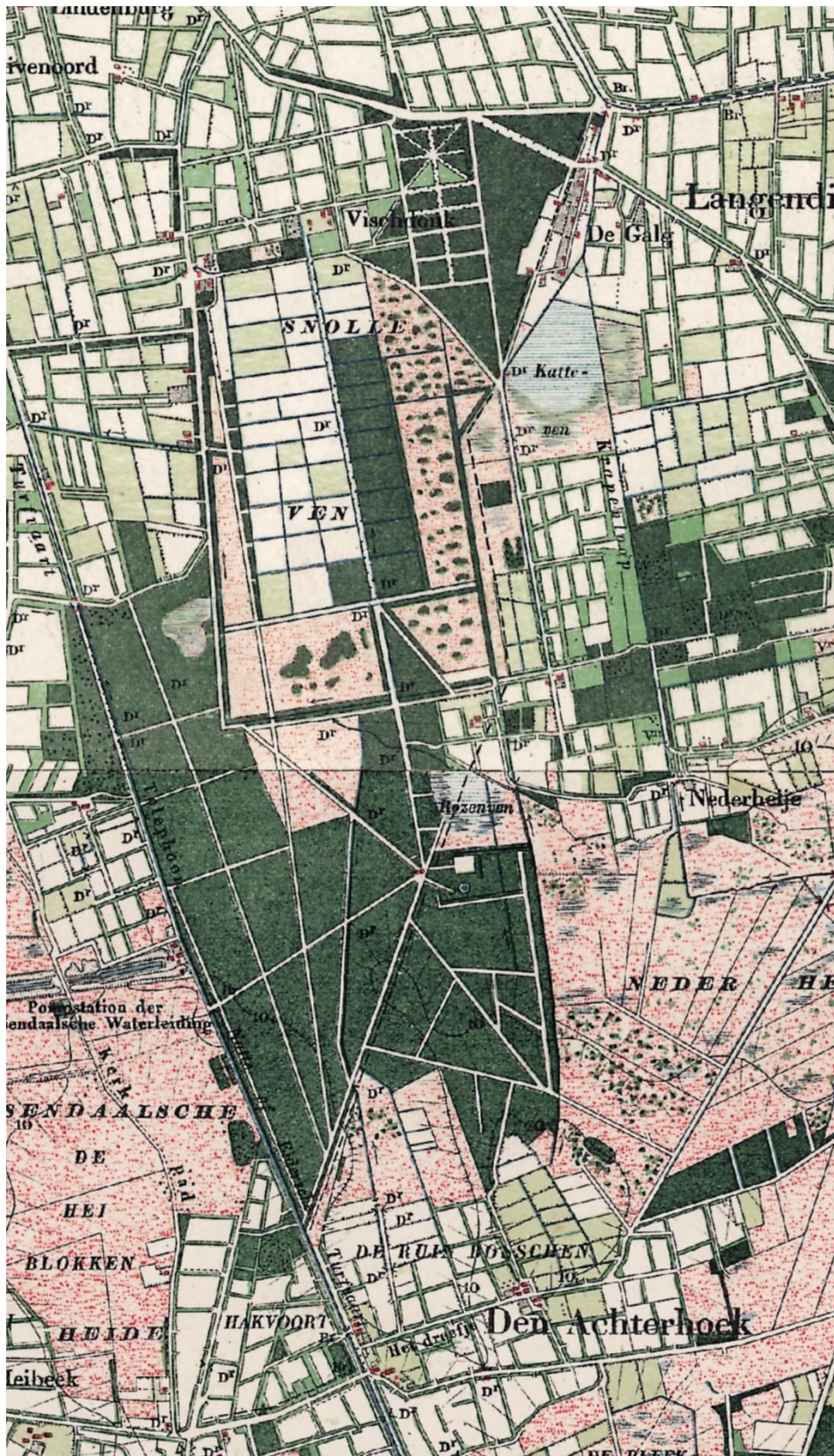
In 1850 is een niet ingekleurde topografische kaart uitgegeven. De percelen zijn in niet lang voor 1832 voor het eerst in zijn geheel ingemeten. We missen op deze kaart de kleuren van die periode. Om dit te ondervangen zijn de kadastrale sectiekaarten van 1832 overgetekend en ingekleurd met de gegevens uit de OAT (Oorspronkelijke aanwijzende tafel).

5 Topografische kaart 1850-1869

6 Kadaster kaart 1832 (Topografie ontbreekt)

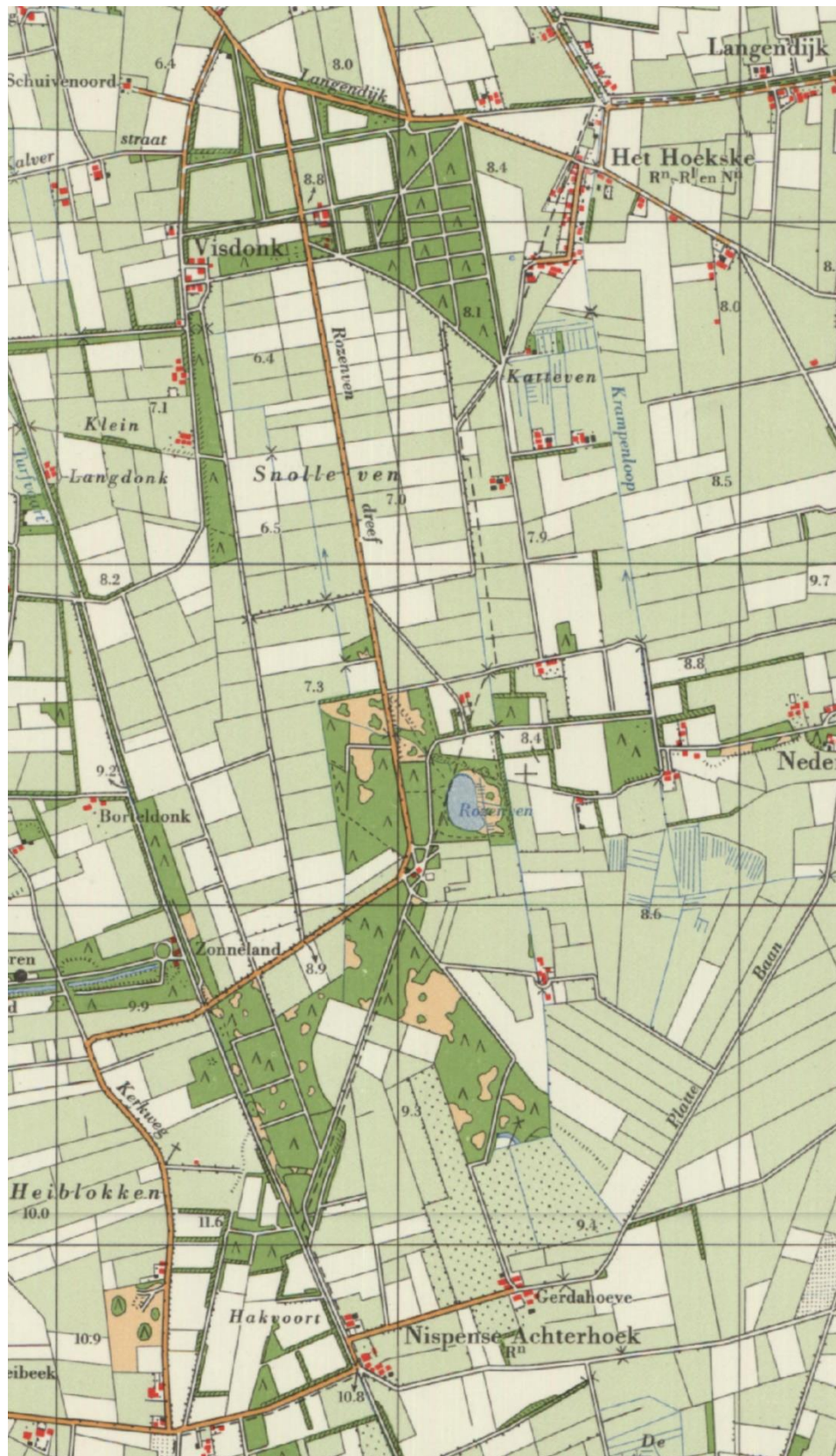
7 Kaart van 1897-1909 Het Snolleven wordt ontgonnen en bossen zijn aangeplant. Het is niet duidelijk waar dennenbos en waar hakhout aanwezig is.

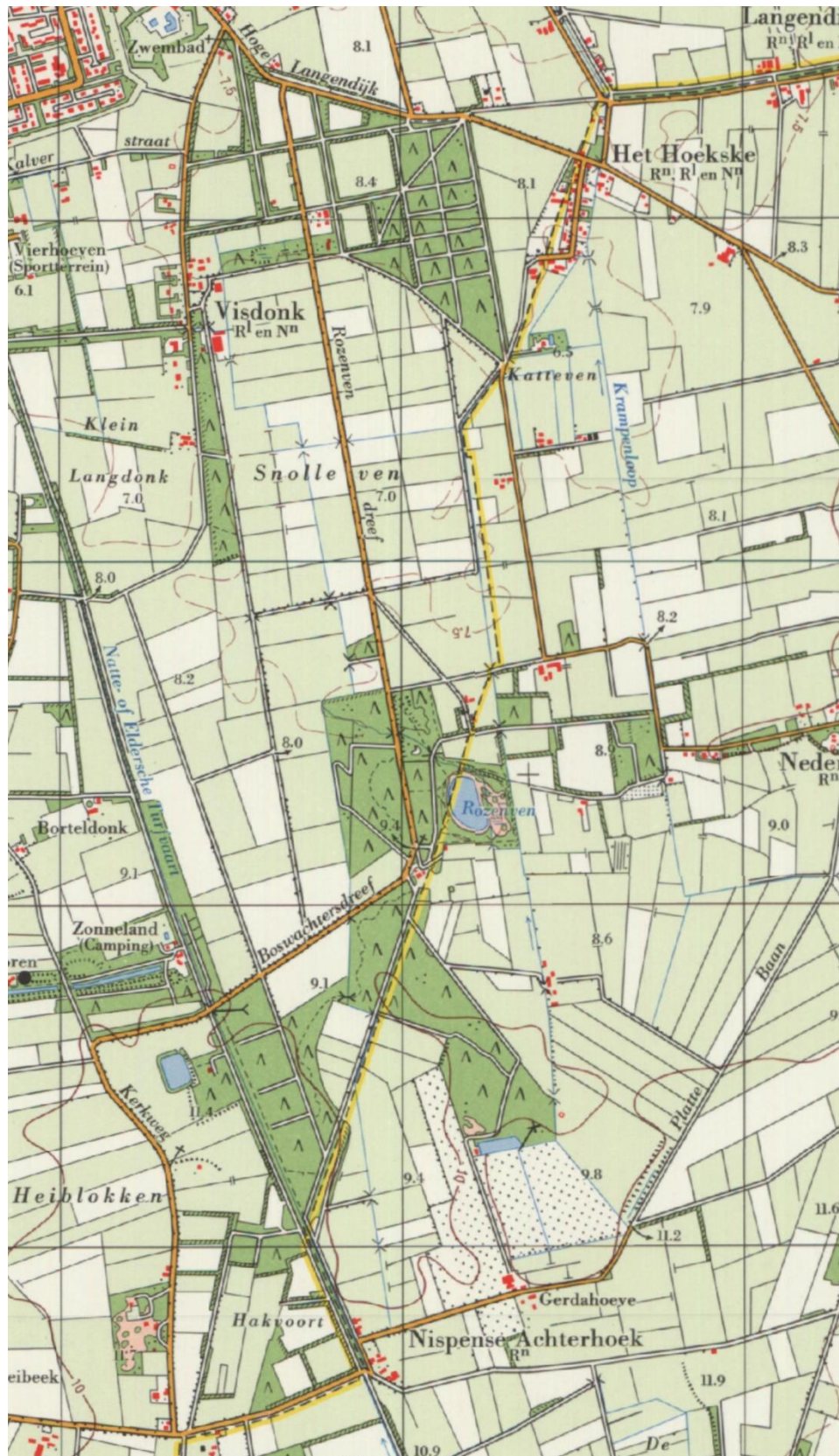
8 Kaart van 1910-1936 Een klein deel van het bos in onder andere het Snolleven is weer verdwenen. Veel heide is nog niet ontgonnen.

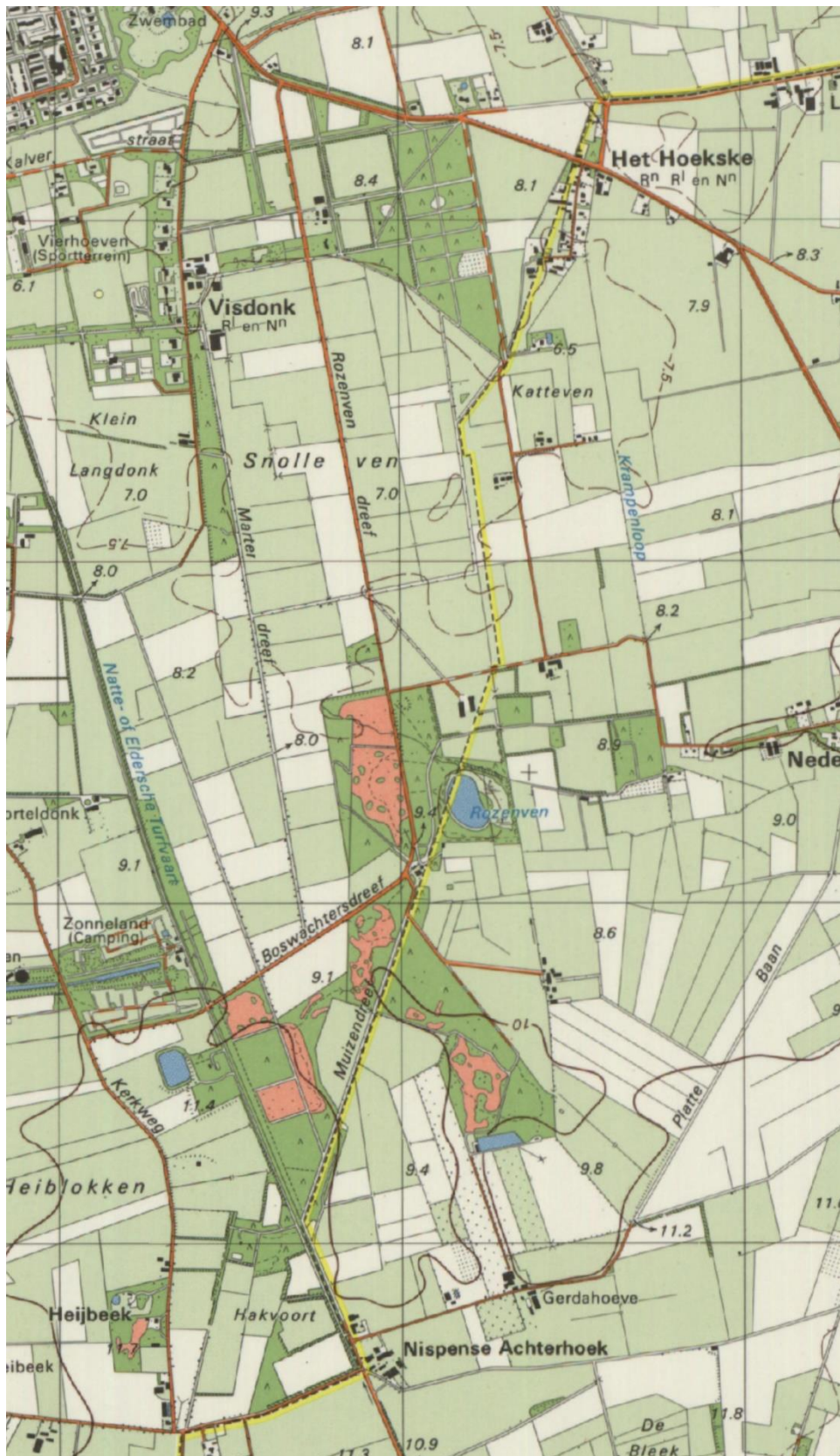
9. Kaart van 1948-1959. Periode na WOII. Veel bos is weer verdwenen en terug heide geworden. Dit kan aangeven dat de begroeiing bestond uit bomen. Hakhout laat waarschijnlijk andere sporen na.

10. Kaart van 1968-1979 Nagenoeg alle heide is agrarisch gebied of bosaanplant geworden.

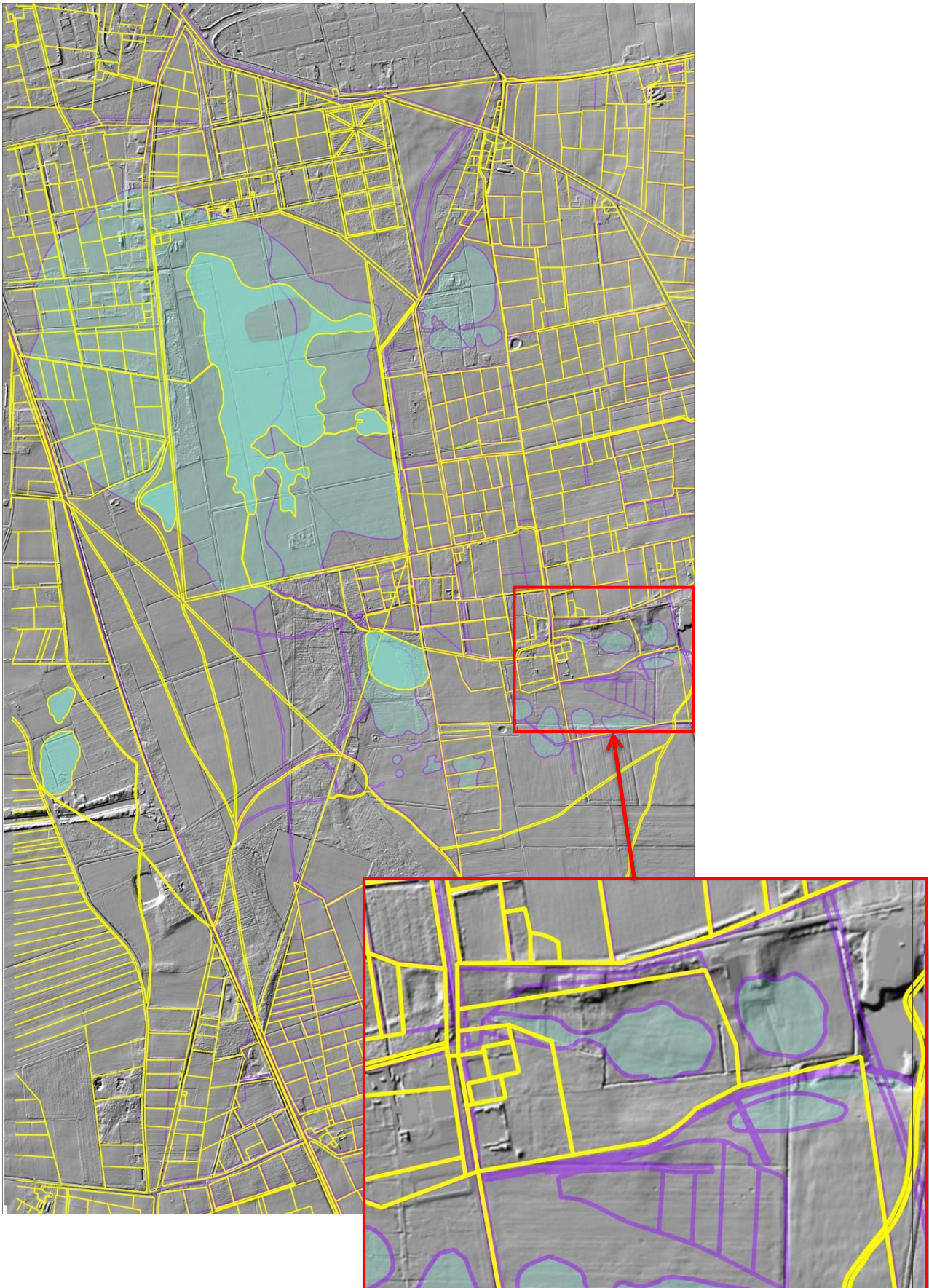
11. Kaart van 1980-1988 De landbouwpercelen zijn herverkaveld. Met de wijk Langdonk komt de stad weer dichterbij het gebied. Langs de Visdonkseweg verschijnen de eerste villa's

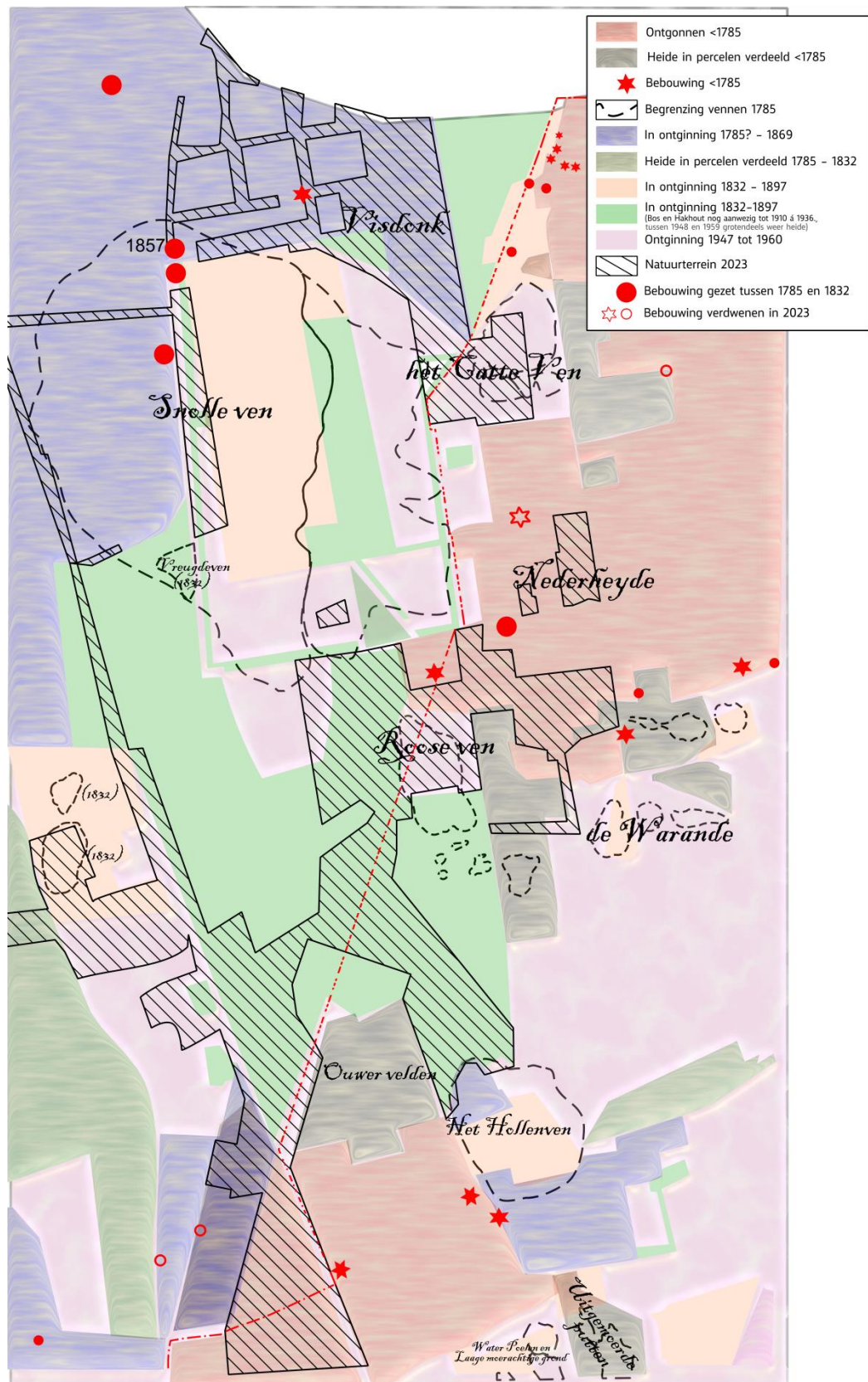
12. Kaart van 1989-1994 De ontwikkeling zoals te zien op de kaart van 1980-1988 zet door, percelen worden groter, maar de heide bij het Rozenven en de Duinbossen zijn deels hersteld naar waarschijnlijk de situatie van voor 1960.

13 We maken een grotere sprong in de tijd. Kaart van 2010-2011. Rond het Rozenven en bij het Katteven is landschapsherstel zichtbaar. De landbouw percelen zijn nu erg groot geworden. Er verschijnen meer toponiemen op de kaart. Tot 2023 zien we niet veel meer wijzigen. Het gedenkbos is gerealiseerd, de Lodge komt niet veel later.

Hoogtekaart (AHN4) met de projectie van perceelgrenzen 1785 (paars) en 1832 (geel). Deze projectie nodigt uit tot overpeinzen. In het hoogteprofiel zien we de kommen van enkele oude vennen. Zijn het restanten uit de periode van de eerste veenvorming 3000 v.C. of zijn ze ontstaan uit Pleistocene verstuivingen?

14. Ontginning historie van 1785-1960, samengesteld met de vorige topografische kaarten. De geografische namen dateren van <1785 (vlg. Adan.)

De datumgrenzen in de legenda geven aan van wanneer tot wanneer de ontginningssituatie onveranderd op kaart staat. Daarna is weer een nieuwe kaart voor een bepaalde periode beschikbaar. Tegenwoordig wordt topografische informatie veel frequenter opgenomen.

